

Una anàlisi qualitativa de l'espai urbà metropolità: La revista «Gramma» i la percepció del paisatge a Santa Coloma de Gramenet¹

Antoni DURÀ i GUIMERÀ

Becari FPI. Departament de Geografia, UAB

La present comunicació és un exemple d'anàlisi qualitativa de l'estructura interna de l'espai urbà. Es vol posar l'accent en aspectes poc tractats i materials poc explotats per l'anàlisi urbana a casa nostra, i que poden ser útils en l'estudi de l'evolució de la ciutat. En aquest sentit, la recerca ha intentat incorporar aportacions de la Geografia Humanística —la valoració subjectiva de l'espai, el paper de la literatura com a transmissora de percepcions del paisatge— a la tradició crítica que posava l'accent en les transformacions de l'estructura de la propietat a través del conflicte entre els diferents agents urbans. La recerca en la qual es basa la comunicació ha estudiat la influència d'un medi de comunicació local —la revista «GRAMA», de Santa Coloma de Gramenet— en el procés de revalorització col·lectiva del paisatge quotidià dels habitants d'aquesta població. GRAMA va ser, durant els anys setanta, l'aglutinant de les «forces vives» de Santa Coloma que actuaren com a oposició a l'ajuntament franquista.

Els moviments veïnals de les àrees urbanes, durant la dècada dels setanta, lligats a la transició política de l'Estat espanyol, van originar un important procés de reflexió que donaria lloc a canvis fonamentals en la percepció i valoració col·lectiva de l'espai urbà. Es va anar introduint una nova visió —valor de l'espai públic, interès pel patrimoni històric, preocupació per la qualitat de l'entorn, etc— que en l'etapa democràtica s'ha consolidat i ha esdevingut d'ús general. Els paisatges locals s'han enriquit a través d'aquest procés, i la ciutat esdevé més un patrimoni col·lectiu i a la vegada un context més integrador. La identitat local es veu reforçada com a nivell bàsic sobre el qual se superposen altres conjunts menys abastables en la vida quotidiana, i actua per tant com un antídoto contra el

gregarisme social. En últim terme, l'arrelament en el context local equival a una millor defensa dels propis drets, millor accés a les oportunitats i major presa de responsabilitats per part de la població.

La recerca posa de manifest el valor dels paisatges quotidians dels residents com a contextos i com a dipositaris d'una part aquestes identitats locals, i mostra al mateix temps com es va formant la valoració col·lectiva de l'espai pròxim, viscut, a través d'un complex procés on es barreja l'experiència diària i la difusió del pensament d'un sector influent de la població.

Santa Coloma de Gramenet: De la vila al suburbi

La Santa Coloma actual és una ciutat dormitori sorgida d'un procés vertiginós desencadenat en el tercer quart del present segle a partir d'una petita vila rural de les rodalies de Barcelona. En el repartiment de funcions que l'accentuat procés de segregació va produir en l'àrea de Barcelona, a Santa Coloma, li va tocar un dels papers menys elegants: l'espai residencial per a les classes treballadores. Les condicions polítiques del franquisme van permetre durant l'etapa d'intens creixement l'acció impune dels mecanismes especulatiu, que convertien l'espai en pura mercaderia. En aquest entorn s'anà formant una nova estructura social, bàsicament superposició d'una massiva immigració incorporada a un petit nucli inicial. El trencament de la vertebració social va ser molt agut, també ajudat pels efectes que la postguerra va tenir sobre l'activitat social i política que s'havia començat a desvetllar en la població local. Els canvis en l'estructura social i en el seu context van suposar també profundes transformacions en la relació dels ciutadans amb l'espai quotidià i en la percepció del seu món viscut.

Santa Coloma de Gramenet havia estat a principis de segle una vila rural, on convivien els pagesos locals que començaven a treballar a la indústria, i els «senyors de Barcelona» que hi passaven els estius i s'hi havien fet algunes torres. La posició marginal del nucli, apartat dels eixos de comunicacions del litoral i del marge dret del Besòs, així com els pendents dels contraforts de la Serra de Llevant, dificultaven la instal·lació de noves indústries, que buscaven els millors emplaçaments. Les primeres migracions importants es donaren els anys vint, amb motiu de les grans obres de Barcelona. La recessió dels trenta i després la guerra aturaren el procés. En aquells anys, el nucli va créixer seguint el model de ciutat jardí, donant lloc a un primer eixample. L'activitat social i política prengué un fort impuls, que es veuria estroncat per la guerra. A partir dels anys cinquanta es reprenia l'impuls immigratori, que va arribar al seu ritme més intens en la dècada següent. Santa Coloma ofería els preus més assequibles per als nousvinguts: per això es va estendre el barraquisme, l'autoconstrucció i, posteriorment, una aglomeració d'habitatges en les més caòtiques condicions urbanístiques.

Als anys setanta es desvetllà un fort moviment de protesta veïnal. De la mà dels grups més organitzats —al voltant de les parròquies i centres socials, les associacions de veïns i els incipients partits polítics— s'inicià un llarg procés de reflexió sobre l'estat de la ciutat, que desembocà en una intensa oposició ciutadana a l'ajuntament i la reivindicació de condicions de vida millors en tots els aspectes, l'habitatge, transports, equipaments, es-

pais, verds, etc. Al voltant del moviment urbà i de la seva tasca de recuperació de la ciutat es va anar vertebrant de nou l'estructura social. L'acció conjunta de les diferents entitats va permetre aturar diferents projectes de caire especulatiu proposats per l'ajuntament i, finalment, va quallar en la presentació d'un pla global alternatiu: el Pla Popular.

Pel que fa a la majoria de grups de l'oposició, ben aviat s'alinearen políticament amb plantejaments d'esquerra radical. L'anàlisi de caràcter marxista fou la predominant en la reflexió sobre els extrems dèficits de Santa Coloma. Aquesta seria la línia que influiria també en la revista GRAMA. És clar, doncs, que darrera la publicació hi predominà una ideologia.

GRAMA neix el 1969 per la necessitat d'aglutinar les diferents veus dels sectors de la població més conscients de la necessitat d'un canvi. Fins el 1979, any de les eleccions municipals, acomplí la seva funció d'òrgan unitari de l'oposició. Per aquesta raó és aquesta etapa —en què la revista aparegué mensualment amb una rigorosa continuïtat— la que s'ha estudiat en la recerca. Després GRAMA esdevingué setmanari fins al 1981, en què passà a diari fins a la seva desaparició un any després. Es comprendrà millor encara la seva influència si es té en compte que s'arribaren a distribuir més de 20.000 exemplars en una població que el 1977 se situava pels volts de les 143.000 persones.

La premsa local com a font d'anàlisi del paisatge

El mètode de recerca utilitzat parteix de les propostes realitzades des de la Geografia Humanística, amb la intenció de trobar punts de contacte amb l'enfocament crític més desenvolupat en la geografia urbana catalana. L'interès de la Geografia Humanística per tractar la relació entre l'individu i l'espai des d'un punt de vista fenomenològic suposa un enriquiment per a la comprensió de l'acció dels diferents grups sobre la ciutat, ja que aporta molts matisos sobre percepcions, valoracions i interessos que motiven tal actuació. La geografia crítica dels anys setanta se centrà sobretot en l'anàlisi de l'estructura de la propietat, desenvolupant una visió espacial de la teoria marxista, a partir de les propostes de HARVEY (1973) i, sobretot, de la sociologia estructuralista de CASTELLS (1972), que interpretava la ciutat com a espai de producció, intercanvi i consum. Després de l'intent de trobar uns esquemes d'explicació general, nous corrents han posat l'èmfasi en les transformacions en llocs i casos específics. La Geografia Humanística, desenvolupada a Nordamèrica des dels darrers anys seixanta i molt poc estesa a Catalunya, aportava en canvi la seva preocupació pels llocs concrets, oposant-se sobretot al concepte d'espai abstracte del funcionalisme. Els conceptes d'espai viscut, de sentit del lloc (sense of place), o la seva falta (placelessness), i els sentiments afectius (topofília) o de rebuig (topofòbia) que el lloc genera, van ser aportats per diversos geògrafs humanístics (TUAN 1976, RELPH 1976, entre altres), i permetien analitzar l'espai en relació amb l'experiència quotidiana dels seus habitants. Els mètodes emprats, com l'entrevista, l'anàlisi de textos (POCOCK, 1981), els materials fotogràfics faciliten el descobriment de percepcions i valoracions de l'espai, i de l'entrellat de relacions socials, difícilment aprehensibles per altres mètodes de tipus quantitatiu. L'anàlisi de la revista GRAMA, doncs, es basa en aquestes premisses.

La qualitat de GRAMA com a material i font d'anàlisi es basa en diferents aspectes. En primer lloc, ja s'ha assenyalat la importància del col·lectiu que s'expressava a través de la publicació. A més, a través de la seva àmplia tirada, arribava a una gran part del conjunt de població, aquella que llavors es mostrà més activa. Per tant, GRAMA recollia opinions, i a la vegada les creava. En tercer lloc hi ha la seva temàtica, ja que en bona part la revista fa èmfasi en els temes —o problemes— locals, encara que també tractava molts aspectes generals, i en aquest sentit actuava com una finestra oberta al món des de l'aïllament de la ciutat dormitori. L'abundància de materials —reportatges amplis i nombrosos articles i notícies, acompanyats sovint de fotografies— reflecteix amb gran detall i d'una forma continuada a través dels més de deu anys analitzats, els canvis en la població i, per tant, també el seu paisatge. L'estil dels textos —el llenguatge periodístic— dona peu sovint a detallades explicacions per part dels redactors. La seva explotació com a font d'anàlisi ha permès un complet retrat del paisatge colomenc, definint els significats més destacats que s'imprimien sobre una multitud d'indrets de la ciutat i d'espais contigus.

Respecte al mètode d'anàlisi de la revista, s'especifiquen tot seguit les diverses fases següents:

1. Recopilació d'un conjunt de més de 300 articles, referits a diferents aspectes del paisatge de Santa Coloma de Gramenet i espais lligats experiencialment als seus habitants, triats com a mínimament significatius entre els que es troben a la publicació.

2. Classificació dels articles, agrupats per afinitats geogràfiques. Els materials recopilats es van classificar en dos grans blocs. El primer feia referència a l'entorn de la ciutat: el medi físic, l'entorn rural, els municipis veïns (Badalona, Sant Adrià i Barcelona), i com un entorn llunyà, les terres d'origen dels immigrants; el segon tractava l'anomenada «Santa Coloma Antiga», els diferents barris, l'habitatge, els equipaments, els espais públics, i finalment es recollia una visió de conjunt de la ciutat.

3. Lectura dels articles seleccionats: Una vegada classificats, es va efectuar la lectura detallada dels materials per tal de captar la gran riquesa de matisos que es presentaven, així com les principals línies de fons que s'hi apuntaven. Es posà atenció especial en l'explicació de les característiques del lloc i els possibles col·lectius ciutadans que s'hi relacionaven. Aquest procés va conduir a la selecció d'alguns articles claus per la seva visió més completa o més sintètica dels problemes tractats.

4. Interpretació parcial de resultats: Per a cada un dels temes definits anteriorment, es recollien les conclusions parcials que permetien veure la percepció dels diferents fragments del paisatge a través de GRAMA.

5. Conclusions finals: La síntesi final és conseqüència de la comparació dels resultats parcials. Calia veure fins a quin punt —i en quin sentit— existien unes idees de fons, manifestades amb continuïtat, i que permetessin parlar d'una veritable aportació en la construcció dels significats dels múltiples llocs del paisatge colomenc des de la revista.

Conclusió

Sense entrar en el detall de l'anàlisi temàtica, es resumeixen les línies de fons que es van extraure del conjunt de materials analitzats:

En primer lloc, hi ha una preocupació fonamental per trencar l'aïllament que comporta la vida quotidiana a la ciutat dormitori: aïllament físic per la localització del terme, i social per la falta de medis i de llibertat per a un normal desenvolupament associatiu.

A partir d'aquesta línia de fons —rebuig a la segregació del suburbi— es definien tres línies d'actuació a través de les quals es proposava un paisatge com a entorn més enriquidor de la vida social:

1. La reivindicació com a nex d'unió entre residents i llocs a través de GRAMA: els escrits tenen molt sovint el propòsit d'explicar als lectors els problemes de la seva ciutat, i de comprometre'ls en el moviment reivindicatiu. L'estructuració social, doncs, passa en bona part per l'organització veïnal per obtenir un entorn digne.

2. La recuperació del passat històric com a eina d'arrelament cultural, que es concretava en la reivindicació del patrimoni arquitectònic i, especialment, la recuperació de la «Santa Coloma Antiga». Al mateix temps, la recent història de lluites ciutadanes anava teixint un passat comú a tota la població, on els llocs tenien un especial protagonisme.

3. L'enriquiment de l'activitat associativa en tots els camps. En aquest sentit, molts espais reflecteixen la dualitat marginació/associació: la reclamació de llocs de trobada i el tractament dels problemes que causa la seva inexistència expressen la voluntat de convertir el suburbi en un espai de relació que vagi vertebrant la societat local.

La conclusió final és que la font estudiada és, per les seves característiques, un material únic per a conèixer la societat i el paisatge de Santa Coloma de Gramenet en el període estudiat. A través de la visió dels dirigents del moviment urbà ha estat possible obtenir un detallat retrat de la vida quotidiana de la ciutat. Els seus amplis reportatges, inclòs l'abundant material gràfic, i la multitud d'autors i d'opinions de la població que s'hi recullen de primera mà, esdevenen informacions insubstituïbles que d'altra manera s'haurien perdut. A través de GRAMA és possible copsar la difícil vida del suburbi. És, doncs, un viu acostament a la ciutat.

Notes

¹ L'origen de la comunicació és la Memòria de Recerca, *Santa Coloma de Gramenet: Evolució de la ciutat i percepció dels canvis de paisatge (1969-1989)*, presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1989.

Bibliografia

- AJUNTAMENT SCG (1987): *Perifèria o marginalitat*, Metropol, Barcelona.
- HARVEY (1973): *Social justice and the city*, Arnold, London.
- MADUEÑO, E. (1988): *Gramà. Una experiència insòlita de periodisme popular*, Aj. SCG/Dip. Barcelona/Col. Periodistes de Catalunya.
- NOGUÉ, J. (1985): *Una lectura Geogràfico-Humanista del paisatge de la Garrotxa*, Col·legi Universitari de Girona, Girona.
- OLIVÉ, M.J. (1973): *La gènesis del conflicte urbà en Santa Coloma de Gramenet*, Tesi de Llicenciatura, Dir. H. Capel, UB., set., 132 pp.
- POCOCK, D. (1981): *Humanistic Geography and literature. Essays on the experience of place*, Croom Helm, London.
- RELPH, E. (1976): *Place and Placelessness*, Pion, London.
- TUAN, Y-F. (1974): *Topophilia: A study of environmental perceptions, attitudes and values*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs (New Jersey).
- VILASECA I SAGALÉS, J. (1985): *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, Ed. Metropol, Barcelona.